

Горошкова Л.А., Волков В.П.

ІНВЕСТИЦІЙНА СКЛАДОВА РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

У роботі досліджено вплив інвестиційної складової на стан та розвиток людського капіталу підприємств реального сектора в сучасних умовах економіки знань. Доведено, що ключовими характеристиками та відмінними рисами економіки знань є такі: визнання інтелектуального капіталу й інноваційної праці головними факторами економічного зростання; наявність більш як 50% працюючих, зайнятих інноваційною працею; пріоритетний розвиток основних інститутів інтелектуальної діяльності, а саме: наукових і освітніх закладів, центрів стратегічних розробок, дослідницьких лабораторій, інших інтелекто- і наукоємних галузей, у яких відбувається створення, перерозподіл і споживання знань.

Доведено, що існує необхідність і доцільність вкладення інвестиційного ресурсу в розвиток людського капіталу, який характеризує рівень накопичення інтелектуальних можливостей як з позиції докторів наук, так і кандидатів наук. У сучасних умовах освіта розглядається як форма інвестицій у людський капітал. Встановлено, що освіта України як вид економічної діяльності є мало привабливою для іноземного інвестування. Показано, що в умовах економіки знань зможуть бути конкурентоспроможними тільки ті вищі навчальні заклади і підприємства креативного типу, де будуть домінувати інноваційні праця та інтелектуальний капітал кожного працівника на кожному робочому місці.

Ключові слова: людський капітал, освіта, підприємства, використання людського капіталу.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. В умовах переходу від індустріальної стадії розвитку до постіндустріальної економіки, яку називають також інноваційною економікою, економікою знань, особливої уваги потребує розгляд проблем розвитку людського капіталу та його інтелектуальної складової як основи розвитку сучасної економіки знань. Основою національного багатства, його найціннішим ресурсом стає не природний та відтворюваний капітал, а людський та інтелектуальний капітал, бо саме рівень їх розвитку і визначає темп економічного розвитку сучасного суспільства. З огляду на це, освіта повинна сприйматися як інвестиції у людський капітал, що суттєво підсилює її значення в умовах трансформаційних процесів в економіці України і створює умови сталого розвитку підприємств та галузей національного господарства.

Аналіз основних досліджень чи публікацій, в яких започатковано розв'язання означеної проблеми і на які спирається автор. Суттєвий внесок у розгляд проблем розвитку людського капіталу внесли Д. П. Богиня, С.Й. Вовканич, В. М. Геєць, М. А. Голубець, О.А. Гришньова, М. І. Долішній, С. М. Злупка, Ю. М. Канигіна, А.М. Колот, О. Є. Кузьмін, С. В. Мочерний, Л.І. Федулова, Ф. І. Хміль [1-11] та ін.

Виокремлення невирішених проблем, яким присвячена стаття. У зв'язку з цим являє інтерес дослідження проблем впливу інвестицій на розвиток людського капіталу підприємств реального сектора економіки в контексті сучасних вимог економіки

знань, оскільки зазначена проблема є недостатньо розробленою.

Формування цілей статті. Метою статті є дослідження впливу інвестиційної складової на стан та розвиток людського капіталу підприємств реального сектора національної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Наукова оцінка багатьох життєво важливих процесів, які переживає Україна в часи соціально-економічних перетворень, а також обґрунтоване визначення шляхів належного розвитку цих процесів і прогнозування їх наслідків є неможливими без пошуку, визначення, дослідження та усвідомленого управління найбільш впливовими чинниками, що визначають як позитивізм, так і динаміку необхідних сьогоднішньому українському суспільству змін. Ці ключові чинники визначають майбутнє місце і роль української держави та її народу у тій міжнародній спільноті, яка сьогодні формується, трансформується і реформується в глобальних масштабах.

Значну частину сьогоднішніх трансформаційних процесів слід розглядати у контексті процесу пошуку і становлення нових пропорцій між традиційною трудовою діяльністю і творчою (креативною) діяльністю окремих особистостей чи їх груп з встановленням нових оцінок і нового ставлення до цих складових, оскільки головним чинником розвитку економіки стає рівень інтелектуальних інвестицій, тобто рівень витрат у формування працівників з уявою, освічених, зі здібностями до теоретичного та аналітичного мислення.

Знання та інформація не можуть управлятися і регулюватися старими управлінськими технологіями, методами і прийомами, а вимагають заміни традиційних підходів до керівництва трудовими процесами на інноваційні підходи управління творчою трудовою діяльністю. Адже в сучасних економічних відносинах не завжди спрацьовують традиційні механізми, а особливо тоді, коли ці механізми стосуються знань, інтелекту, освіти.

© Горошкова Лідія Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, академік Академії економічних наук України, доцент кафедри менеджменту організацій та логістики, ДВНЗ «Запорізький національний університет», e-mail: goroshkova69@mail.ru

Волков Володимир Петрович, доктор технічних наук, професор, академік Академії економічних наук України, завідувач кафедри менеджменту організацій та логістики, проректор з науково-педагогічної роботи, ДВНЗ «Запорізький національний університет»

Вища освіта тісно пов'язана з економікою. Її стан є індикатором поточного та майбутнього стану економіки країни. Саме освіта є підґрунтям наукових розробок, які є рушійною силою інновацій, що забезпечують інтенсивний розвиток економіки будь-якої країни.

За визначенням експертів Світового банку, «здатність суспільства створювати, відбирати, адаптувати, перетворювати в джерело прибутковості і використовувати знання має вирішальне значення для стійкого економічного зростання і підвищення життєвого рівня населення. Знання перетворюються у найбільш важливий чинник економічного розвитку».

Сучасні умови глобалізації вимагають забезпечення нового рівня взаємодії вищої освіти з економікою знань.

Ключовими характеристиками та відмінними рисами економіки знань є такі:

- визнання інтелектуального капіталу й інноваційної праці головними факторами економічного зростання;
- наявність більш як 50% працюючих, зайнятих інноваційною працею;
- пріоритетний розвиток основних інститутів інтелектуальної діяльності, а саме: наукових і освітніх закладів, центрів стратегічних розробок, дослідницьких лабораторій, інших інтелекто- і наукоємних галузей, у яких відбувається створення, перерозподіл і споживання знань.

У цьому контексті проаналізуємо сучасний стан підготовки спеціалістів для підприємств реального сектора економіки України навчальними закладами I-II та III-IV рівнів акредитації (табл. 1-2).

Таблиця 1

Вищі навчальні заклади (на початок навчального року)

Роки	Кількість закладів		Кількість студентів у закладах, тис.		Кількість аспірантів	Кількість докторантів
	I-II рівня акредитації	III-IV рівня акредитації	I-II рівня акредитації	III-IV рівня акредитації		
1990/91	742	149	757,0	881,3	13374	-
1991/92	754	156	739,2	876,2	13596	503
1992/93	753	158	718,8	855,9	13992	592
1993/94	754	159	680,7	829,2	14816	765
1994/95	778	232	645,0	888,5	15643	927
1995/96	782	255	617,7	922,8	17464	1105
1996/97	790	274	595,0	976,9	19227	1197
1997/98	660	280	526,4	1110,0	20645	1233
1998/99	653	298	503,7	1210,3	21766	1247
1999/00	658	313	503,7	1285,4	22300	1187
2000/01	664	315	528,0	1402,9	23295	1131
2001/02	665	318	561,3	1548,0	24256	1106
2002/03	667	330	582,9	1686,9	25288	1166
2003/04	670	339	592,9	1843,8	27106	1220
2004/05	619	347	548,5	2026,7	28412	1271
2005/06	606	345	505,3	2203,8	29866	1315
2006/07	570	350	468,0	2318,6	31293	1373
2007/08	553	351	441,3	2372,5	32497	1418
2008/09	528	353	399,3	2364,5	33344	1476
2009/10	511	350	354,2	2245,2	34115	1463

Складено за даними: <http://ukrstat.gov.ua/>

Дані щодо підготовки аспірантів і докторантів

Показники	Роки												
	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Підготовка аспірантів													
Кількість закладів, що мають аспірантуру	281	374	418	434	445	479	490	496	502	507	521	525	530
Чисельність аспірантів	13374	17464	23295	24256	25288	27106	28412	29866	31293	32497	33344	34115	34653
Підготовлено	3377	3372	5132	5223	5550	5733	6100	6417	6840	7154	7343	7929	8290
Підготовка докторантів													
Кількість закладів, що мають докторантуру	93	158	209	215	225	235	246	240	241	252	249	256	263
Чисельність докторантів	503	1105	1131	1106	1166	1220	1271	1315	1373	1418	1476	1463	1561
Підготовлено	123	224	401	371	333	352	366	373	396	414	424	465	459

Як бачимо, останніми роками відбувалось екстенсивне зростання у сфері вищої школи. Кількість студентів вищих навчальних закладів III – IV рівнів акредитації зменшувалась лише упродовж першої половини 1990-х років, але з 1994-1995 н.р. до 2008-2009 н.р. зростала (до початку демографічної кризи).

Тобто вища освіта перетворилась майже на обов'язкову, але викликає схвилювання факт зростання кількості навчальних закладів (і, перш за все, приватних) на фоні зниження загальної якості освіти. Така ситуація цілком закономірна. Якщо раніше, у Радян-

ському Союзі, до ВНЗ вступали до 20% випускників середніх шкіл, а в останні роки вища освіта набула масового характеру, то цілком природно, що середній рівень якості знань абітурієнтів знизився. Тому цілком виправданою є політика Міністерства освіти і науки України з приводу скорочення кількості навчальних закладів в Україні.

Доцільно зазначити, що з позиції наукової діяльності варто дослідити зміни, які відбулися з чисельністю докторів наук та кандидатів наук в економіці України на основі даних Державного комітету статистики (табл. 3).

Таблиця 3

Аналіз чисельності наукових кадрів в економіці України за 2000-2010 рр., осіб

Показник	Період дослідження, роки										
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Доктори наук	10339	10603	11008	11259	11573	12014	12488	12845	13423	13866	14418
Кандидати наук	58741	60647	62673	64372	65839	68291	71893	74191	77763	81169	84000

Як бачимо, тільки за 2008 р. кількість кандидатів наук збільшилася на 3572 осіб, а докторів наук на 578 осіб. За весь період дослідження максимальний приріст кандидатів наук зафіксовано у 2006 р. (3602 осіб), а докторів наук у 2008 р. Найменший приріст кількості докторів наук відбувся в 2003 р. (251 особа) у порівнянні з 2002 р., а найменший приріст кількості кандидатів наук відзначено у 2004 р. (1467 осіб).

Зазначена ситуація підкреслює необхідність і доцільність вкладення інвестиційного ресурсу в розвиток людського капіталу, який характеризує рівень накопичення інтелектуальних можливостей як з позиції докторів наук, так і кандидатів наук. Цілком зрозумілим є те, що країна може досягти високого

рівня впровадження соціально-економічних напрямів розвитку лише за умови існування дійової програми фінансування процесів накопичення наукового потенціалу.

Як зазначалось вище, в сучасних умовах освіта розглядається як форма інвестицій у людський капітал. Оскільки Україна обрала модель розвитку економіки, засновану на знаннях, то інвестиції у сферу освіти, беззаперечно, є інвестиціями в економіку країни загалом, а їх обсяг повинен динамічно зростати. Аналіз динаміки інвестицій в основний капітал за видами економічної діяльності показав, що обсяг ресурсів на освіту сягає лише 1% від загального обсягу інвестицій (табл. 4) [7].

Таблиця 4

Динаміка використання інвестицій в освіту

Показник	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Спрямовано інвестицій в освіту: (у фактичних цінах, млн грн)	1163,4	1651,4	2321,7	1484,3
у % до загального обсягу інвестицій	1,0	0,9	1,0	1,0

Як бачимо, абсолютний показник обсягу інвестицій в освіту до 2008 року зростав, але у зв'язку зі спадом інвестиційної активності, у 2009 році обсяг інвестицій в освіту становив лише 56,9% порівняно з 2008 роком.

Аналіз джерел фінансування освіти показав, що сьогодні в Україні фінансування освіти може здійснюватися за рахунок бюджетних коштів, платних послуг, що їх можуть і мають право надавати навчальні заклади, дивідендів від цінних паперів, валютних надходжень, добровільних грошових внесків, матеріальних цінностей, одержаних від підприємств, установ, організацій, окремих громадян. Співвідношення між бюджетним і не бюджетним фінансуванням освіти змінюється залежно від численних факторів: темпів економічного розвитку, наявності бюджетних ресурсів за адекватної державної політики у сфері освіти, форми власності навчального закладу. Обмеженість обсягів бюджетного фінансування зумовлює наявність платних послуг у фінансуванні закладів освіти.

У табл. 5 наведено окремі макропоказники економічного і соціального розвитку України впродовж

2000–2010 років та динаміку видатків зведеного бюджету України, і, зокрема, на фінансування освітньої галузі.

Максимальне зростання абсолютного обсягу ВВП до 949864 млн грн і видатків зведеного бюджету до 309203,70 млн грн спостерігалось до 2008 р., та деяка незначна варіація видатків зведеного бюджету у відсотках до ВВП. Проте, з 2009 року дещо збільшився обсяг видатків зведеного бюджету – до 307399,40 млн грн, що і призвело до зростання видатків зведеного бюджету у відсотках до ВВП порівняно з попереднім роком на 1%. Слід зауважити, що в цей період суттєво зменшується ВВП – до 914720 млн грн.

Щодо видатків зведеного бюджету України на освіту, то їх частка у загальних видатках бюджету зростає як в абсолютному, так і відносному значеннях. Спостерігаємо збільшення обсягу видатків зведеного бюджету на освіту в 2009 році у порівнянні з 2008 роком на 2%, що становить 21,7% у загальному обсязі видатків зведеного бюджету. Обсяг видатків зведеного бюджету на освіту у відсотках до ВВП у 2009 році становив 7,29%, що на 0,89% більше в порівнянні з 2008 роком.

Таблиця 5

Динаміка ВВП та видатків зведеного бюджету України за 2000–2010 рр. (млн грн)

Період часу, роки	Загальні видатки зведеного бюджету	Видатки зведеного бюджету на освіту	Видатки зведеного бюджету на вищу освіту	Видатки на освіту у % до		Видатки на вищу освіту у % до		
				загальних видатків	ВВП	загальних видатків	ВВП	до видатків на галузь освіти
2000	48148,60	7085,50	2285,50	14,7	4,2	4,7	1,3	32,3
2005	141989,50	26801,80	7934,10	18,1	6,1	5,7	1,8	29,6
2007	226054,40	44333,60	12827,80	19,6	6,2	5,7	1,8	28,9
2008	309203,70	60959,40	18552,90	19,7	6,4	6,0	2,0	30,4
2009	307399,40	66773,60	20966,30	21,7	7,3	6,8	2,3	31,4
2010*	262428,00	55620,90	17057,90	21,2	7,1	6,5	2,2	30,7

Складено за даними: <http://www.ukrstat.gov.ua>
*станом на 01.10.2010 року

Законодавчо встановлено, що держава забезпечує бюджетні асигнування на освіту в розмірі не меншому 10% національного доходу. Оскільки розраховано, що 10% національного доходу становить приблизно 8% валового внутрішнього продукту, то бачимо, що мінімальний обсяг фінансування освіти державою поки що не досягнуто.

У розвинених країнах на освіту витрачається більше коштів у порівнянні з ВВП, ніж в Україні. Наприклад, у Данії, Норвегії і США витрати на освіту становлять 7,10%, 6,37% і 7,34% ВВП відповідно. В країнах, що недавно вступили в ЄС, витрати поки що не такі значні. Наприклад, у Чехії загальні витрати на освіту складають лише 4,58%, у Словаччині – 4,1% ВВП. Структура витрат на освіту у розвинених країнах відрізняється значно більшою часткою приватних інвестицій. Так, у США і Японії вони складають 2,26% і 1,15% ВВП відповідно і мають більшу питому вагу в структурі загальних витрат, ніж в інших країнах. Тоді як у тій самій Чехії витрати бізнесу на освіту становлять лише 0,38% ВВП, а у Словаччині – 0,12% ВВП [7].

Тобто, у промислово розвинених країнах видатки на освіту на всіх рівнях державного сектора, як правило, становлять від 4,5 до 7 відсотків від ВВП. У країнах, що розвиваються, видатки на освіту коливаються від 2,5 до 7,5 відсотків від ВВП і в середньому становлять меншу частину ВВП у порівнянні з промислово розвиненими країнами.

Серед джерел фінансування галузей економіки України найбільшу питому вагу займають власні кошти підприємств та організацій (майже 60%), наступними за розмірами є кредитні ресурси – 17,3% у

2008 році, і кошти державного та місцевих бюджетів – близько 5% та 4% відповідно [7].

Слід зазначити, що освіта України як вид економічної діяльності є мало привабливою для іноземного інвестування. Так, прямі іноземні інвестиції в освіту України досягли максимуму на початку 2007 року та становили 36,7 млн дол. США, зменшившись на початку 2008 року до 18,1 млн дол. США, що становить 0,06% від обсягів інвестицій в економіку України.

Відомо, що розвиток держави залежить від рівня освіти, це розуміють і реалізують на практиці у високорозвинених країнах світу. Так, після успіхів колишнього Союзу в космічній галузі у 60-х роках американські вчені підготували для конгресу США доповідь про стан викладання математики у школах, заявивши, що виникає загроза для національних інтересів держави. Як наслідок – впродовж наступних двох десятиріч розвитку освіти в США надавалося пріоритетне значення. Як результат такої освітньої політики, у США понад 85% населення віком 25–29 років мають повну середню освіту (за цим показником США стоять на другому місці у світі після Японії) [8].

Подібне ставлення до освіти є характерним і для багатьох інших країн як Заходу, так і Сходу. Так, в Японії 95% молоді закінчують 12-класну школу. У віковій групі 25–34 роки – 42,3% громадян Японії мають вищу освіту, у групі 35–44 роки – 26,9%. Інвестиції в освіту і науку в Японії та Південній Кореї дозволили їм вийти на принципово новий рівень економічного розвитку.

Порівняємо наведені дані з рівнем освіти в Україні, наведеним за даними переписів населення в Україні (табл. 6).

Таблиця 6

Рівень освіти населення України*

	Всього, осіб					Відсоток до загальної чисельності населення, %				
	1959	1970	1979	1989	2001	1959	1970	1979	1989	2001
Загальна чисельність населення, осіб	33978584	39618444	42471925	43967303	43707600					
З них мають освіту										
повну вищу	715438	1583307	2766282	4194373	5658192	2,11	4,00	6,51	9,54	12,95
базову вищу	-	-	-	-	309247	-	-	-	-	0,71
неповну вищу	1867698	3146165	5040539	7854699	7715435	5,50	7,94	11,87	17,86	17,65
повну загальну середню	2181435	5483588	9568023	12550569	15249889	6,42	13,84	22,53	28,55	34,89
базову загальну середню	7923559	9346567	9418928	7546169	7004868	23,32	23,59	22,18	17,16	16,03
початкову загальну	10160740	10992114	10684774	8901722	6226752	29,90	27,74	25,16	20,25	14,25

*Таблицю складено за даними останнього перепису населення України

Як бачимо показники в Україні суттєво поступаються відповідним даним щодо провідних країн світу.

Це тим більш прикро, оскільки, як відомо, існує залежність між рівнем освіти у країні та відсотком безробітних. За даними ООН, рівень безробіття у західноєвропейських країнах серед дорослого населення дорівнює 6,5%, у тому числі з початковою освітою – 11,9%, неповною середньою – 5,7%, вищою – 3,3–3,6%. Таким чином, чим вищим є рівень освіти в країні, тим нижчим є процент безробітних.

Висновки з проведеного дослідження. У сучасних умовах освіта як форма організації виховання і передачі наступним поколінням систематизованих знань та інформації зазнає суттєвої трансформації в усіх країнах світу. Зміни, яких зазнає система освіти в сучасних умовах, мають широкий спектр і за своїм змістом проявляються в різних формах: в ускладненні

самого процесу навчання, розширенні інституційних форм та структури організації, диверсифікації її фінансового механізму.

Встановлено, що освіта України як вид економічної діяльності є мало привабливою для іноземного інвестування. Серед джерел фінансування галузей економіки України найбільшу питому вагу займають власні кошти підприємств та наступними за розмірами є кредитні і кошти державного та місцевих бюджетів.

Відомо, що розвиток держави залежить від рівня освіти, це розуміють і реалізують на практиці у високорозвинених країнах світу. В умовах економіки знань зможуть бути конкурентоспроможними тільки ті вищі навчальні заклади і підприємства креативного типу, де будуть домінувати інноваційні праця та інтелектуальний капітал кожного працівника на кожному робочому місці.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Струмилин С.Г. Проблемы экономики труда / С.Г. Струмилин. – М.: Наука, 1982. – 471 с.
2. Петренко В.П. Управління процесами інтелектокористування в соціально-економічних системах: монографія / В.П.Петренко. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – 352 с.
3. Вовканич С. Соціогуманістична візія стратегічного сталого розвитку: регіональний, національний і глобальний аспекти / С. Вовканич, Х. Копистянські // Регіональна економіка. – 2003. – №2. – С. 7–21.
4. Канигін Ю.М. Початок і кінець часів. Новий погляд на історію /Ю.М. Канигін. – К.А.С.К., 2005. – 448 с.
5. Литвин В. Інтелектуальне начало буття народу. Матеріали інтелектуального форуму України / В.Литвин. – К.: ЛОГОС, 2003. – С.7–18.
6. Толочко П. Інтелектуальна еліта України на розпутьті. Матеріали інтелектуального форуму України / П.Толочко. – К.: ЛОГОС, 2003. – С. 35–38.
7. Палехова В.А. Освіта: суспільне благо або товар? / В.А. Палехова //Економіка. Наукові праці. – 2010. – Том 133. – Випуск 120. – С. 25–31.
8. Бурковська Я.Г. Проблеми фінансування освіти в Україні / Я.Г.Бурковська //Наука й економіка. – 2010. – №2 (18). – С. 20–24.
9. Друкер П. Практика менеджмента: пер. с англ. / П. Друкер. – М.: Изд-ий дом «Вильявс», 2003. – 398 с.
10. Климов С.М. Интеллектуальные ресурсы общества / С.М. Климов. – СПб.:ИВЭСЭП, Знание, 2002. – 199 с., с.60.
11. Вовканич С. Людський та інтелектуальний капітал в економіці знань /С. Вовканич, Л. Семів // Вісник Національної академії наук України. – 2008. – №3. – С.13–22.

Одержано 10.04.2015 р.